

Strausz Janka

A tisztátalanság gondolatvilága a faluhatár térbelisége és az elhatárolódás szándéka kapcsán

A japán falu világa önmagában zárt egység, önálló univerzum, amely a határain kívül eső világot tisztátalan és veszélyt hordozó dimenzióként definiálja. Minden, ami a faluhatáron túlról, időt és teret átlépve közelíti meg a falut, potenciális veszélyt jelent az ottaniakra nézve, hiszen tisztátalanságot hordoz magában. A faluhatár az a köztes tér, amely hatalmas ereje révén felfog minden tisztátalanságot, viszont önmagában nézve legalább olyan szennyezett és veszélyes, mint az ismeretlen külvilág, miközben szent erők gyűjtőhelye is egyben. A következőkben a „tisztátalanság” kifejezés fogalmi vizsgálata nyomán a falu határában rejlő szennyezettség kérdésköreit, legendáit és a faluhatáron belüli lehetséges megnyilvánulási formáit elemzem.

1. A tisztátalanság fogalma és gondolatvilága

A szennyezettség gondolata nem csupán a rég letűnt, népi hiedelemvilág részét képezi, hanem a diszkrimináció egyik lehetséges, rejtett eszközeként mindmáig megmutatkozik a japán társadalom kirekesztést célzó jelenségeiben is, így elmondható, hogy a tisztátalanság nagy szerepet játszott, illetve játszik a zárt közösségek elhatárolódási folyamatában.¹ A tisztátalanság fogalmának kifejezésére több szinonima is létezik: ilyen a ’szennyezettség’ (*kegare* ケガレ), amely egy igen erőteljes félelmet takar, valamint a hasonló értelmű ’tisztátalanság’ (*fujō* 不浄), ami elsősorban vallásos közegben értelmezhető fogalmat jelent. Ezek mindegyike a szellemi síkon megnyilvánuló szennyezettségre utal, amely adott esetben fizikai formát is ölthet (például egy betegség megnyilvánulása). A szemmel látható ’kosz’ (*yogore* 汚れ) vagy ’mocskosság’ (*kitanasa* 汚さ) másodlagos jelentőséggel bír: ezek csupán előjelei vagy tünetei lehetnek a veszélynek, nem képezik közvetlenül a félelem tárgyát.²

¹ Namihira 1987: 65.

² Namihira 1987: 71.

A tisztátalanság okozta félelem, amely már az ősi időktől kezdve meghatározta a közösség életét, szorosan összefonódott a *sintó* rituálék világával, így hozva létre a *shokue shisō* 触穢思想 fogalmát. Ez azt jelenti, hogy a tisztátalan személlyel történő érintkezés kerülendő, hiszen a szennyezettséget terjesztő, gonosz szellem (*akuryō* 悪霊) megszállhatja a tiszta lelket – nem csak közvetlen érintkezés, hanem az azonos térben való tartózkodás során is.³

A faluhatáron – emberi közvetítéssel –, könnyen átszivároghat a szennyeződés, amely a falun belül mindig káoszt, azaz természeti csapásokat és szerencsétlenséget (*wazawai* 災い) eredményez, és amelynek felszámolása a rend helyreállítására tett kísérlet is egyben.⁴ A társadalmi rend fenntartása és a közösségi értékrend tisztelőben tartása fontos szempont, hiszen a szabályok ellen vétők kivívják a *kamik*⁵ 神 haragját, akik égi büntetéssel sújthatják az egész falut. Míg a rend betartása különféle kötöttségekkel jár, a rendtelenség szabályok nélküli, „korlátlan” jelleggel bír, így a megszokott világban létező elemekre nézve veszélyes, mivel hatalmas ereje révén elpusztíthatja őket.⁶ Az ismert világ határain túl húzóódó tér így formátlan és bizonytalan, s energiái a formák által összetartott falu határában csapódhatnak le, ahol szintén nagy erő lakozik, amely megakadályozza a tisztátalanság behatolását a faluba.⁷

Mary Douglas lényegében négy kategóriába sorolja azt a közösségi tudatot, ami a tisztátalansághoz fűződő veszélyérzet gondolatiságát ragadja meg.⁸ Megközelítésében kevésbé veszélyesnek számít a biztonságos világ határain kívüli szférában létező tisztátalanság, ami ideális esetben semmilyen hatással nincs a falu belső szférájára (1). Ugyanakkor nagyobb gondot jelent az, amikor a határon keresztül bejut a településre (2). Szintén erős szennyezettség-tudat társul magához a védelmi vonalként funkcionáló határhoz is, emiatt szerinte a határpontok térben történő átlépése már önmagában is tisztátalanságot eredményez, amit a megfelelő módon kell kezelni (3). A legsúlyosabb fokozat az, amikor a tisztátalanság bejut a belső körbe, majd bomlasztani kezdi a fennálló rendet úgy, hogy a rendszer működésében belső ellentmondást keltve igyekszik szétfeszíteni annak kereteit (4). Így Douglas szerint mindaz, ami a társadalom megszokott rendjébe nem illik

³ Yokoi 1975: 238.

⁴ Douglas 1966: 3.

⁵ Az ősi japán hitvilágban, a *sintó*ban megnyilvánuló entitás, amelynek fogalma természeti jelenségekben, különleges tárgyakban lakozó szellemi erőt jelöl.

⁶ Douglas 1966: 95.

⁷ Douglas 1966: 115.

⁸ Douglas 1966: 123–124.

bele, az potenciális veszélyt hordoz,⁹ például ilyenek a hontalan csavargók, akiknek társadalmi státusza bizonytalan, éppen ezért nem kívánatos jelenlétük a falvak közelében.

Az elhatárolódás szándéka és a tisztátalanság tudata nem csupán az adott személy társadalmi háttérével, hanem magával az emberi testtel is kapcsolatba hozható. A test a faluhoz hasonló, kicsinyített univerzum, amely szintén a kint és bent ellentétpárjára osztható fel. Az emberi test a különféle társadalmi normák és értékek fizikai formában történő leképződése, amely ha megfelelően működik, akkor azzal a rend meglétét jelzi, viszont ha megbomlik az egyensúly, akkor a tisztátalanság veszélyére hívja fel a figyelmet.¹⁰ Mivel minden struktúra a határpontoknál a leginkább veszélyeztetett, így az emberi test esetében a testnyílások jelentik a tisztátalanság forrását: minden testnedv, ami a külvilágba jut, a közösség létét fenyegeti. Ebből a félelemből adódóan bélyegezték meg azokat, akik az emberi testből származó nedvekkel, illetve magával a testtel érintkeztek: a szülő és menstruáló nőket, a hajvágókat valamint a halottakkal foglalkozókat.¹¹

A határszéleken élő népekkel szemben kialakult erős ellenérzés is a tisztátalanság okozta elhatárolódás motivációjával magyarázható.¹² Mivel az alacsony társadalmi státuszúak többször telepedtek le az adómentes övezetnek számító folyópartok közelében, ezért „folyópartiakkak” (*kawara mono* 河原者) hívták őket, amely kifejezésbe a mindenféle jöttment, a koldus és a tisztátalan munkát végző egyaránt beletartozott. Azok, akik a hagyományos mezőgazdasági társadalmak szokásait és gondolatiságát mellőzve éltek, társadalmon kívülinek minősültek.¹³ A középkor folyamán öntudatra ébredt falusi közösségek társadalmi rendjével szembenállók, akik megkérdőjelezték a falusi rend létjogosultságát, nem lehettek a közösség tagjai, ezért nem foglalkozhattak mezőgazdasági munkával sem, így végül a folyóparton kényszerültek letelepedni, ahol – a közhiedelem szerint – megszabadulhattak a személyüket övező tisztátalanságtól is.

Nem meglepő, ha a folyópart a társadalom peremén élő tisztátalanok miatt fokozatosan szennyezett térként épült be a köztudatba. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi diszkrimináció elsősorban a térhez kötődő tisztátalanság tudata miatt alakult ki, nem pedig az adott személy leszármazásának, családi hovatartozásának

⁹ Douglas 1966: 96.

¹⁰ Douglas 1966: 115.

¹¹ Douglas 1966: 124–125.

¹² Namihira 2009: 234.

¹³ Yokoi 1975: 236–237.

kérdése kapcsán.¹⁴ Emellett a duális világlátás is nagy szerepet játszott, amelynek értelmében az emberi világon túl létező szféra ellentmondásos, ezért az onnan érkezőkhöz nem lehet a hétköznapi módon viszonyulni. A külvilágból a falu határához meghatározott időpontokban¹⁵ vagy egy véletlenszerű alkalommal is érkehetnek emberek, illetve túlvilági lények és *kamik*, akik jó és rossz energiák hordozói egyben. Ambivalens természetűek, akik a másik világ hétköznapiól elütő jellegét tükrözik vissza, így ha megfelelő tisztelettel kezelik őket, akkor jó szerencsét is hozhatnak, viszont ha elhanyagolják őket, akkor ártalmasak lehetnek.¹⁶ A társadalmon kívüliek azonban eredendően tisztátlanok: eltérő szokásaik és gondolkodásmódjuk révén nem hat rájuk az adott település purifikációs rituáléja, ezért nem lehet a falu határain belülre engedni őket. Sőt, egyes elképzelések szerint a kutya- és rókadémonok előszeretettel szállják meg őket, hogy közvetítésükkel jussanak át a határon, ezért az idegen és a megszállt személy képzelete szorosan összefonódott a falusiak szemében.¹⁷

2. A falu határában megnyilvánuló tisztátalanság

A szennyezettség tudata tehát erősen kötődik a térhez, mégpedig olyan helyszínekhez, ahol sok baleset, halál vagy megmagyarázhatatlan jelenség történt, így ezek ún. tisztátalan dimenzióknak minősülnek (*kegare no kukan* ケガレの空間).¹⁸ Mivel a falu határában gyakran fordultak elő hasonló szerencsétlenségek, ezért számos legenda épült a faluhatár köré, amelyek nagyban meghatározták az ott élők világlátását. Nem meglepő, hogy a falusiak az itt lakozó veszedelemtől rituálék elvégzése révén igyekeztek megvédeni magukat, csak így tudták átmenetileg biztonságosabbá tenni a tisztátalan útszakaszt – bár az ártó erőket teljesen kizárni még ekkor sem tudták.¹⁹ Különösen nagy veszélyt jelentettek azok a határpontok, amelyek az út folyamatosságát megszakították, azaz „két világ” között helyezkedtek el: ilyenek az útkereszteződések, a hidak vagy a hegyi hágók. Csakhogy ezek a helyszínek erősen ambivalens jelleggel bírnak, hiszen azon

¹⁴ Namihira 2009: 236.

¹⁵ Elsősorban a fontosabb évközi ünnepek: újév és halottak napja alkalmával, valamint az évszakok változásakor látogathatnak el a faluhoz.

¹⁶ Namihira 2009: 237.

¹⁷ Yoshida 1977: 401.

¹⁸ Namihira 2009: 209.

¹⁹ Namihira 2009: 210.

kívül, hogy tisztátalanok, szent terek is egyben, amelyek hatalmas, túlvilági erők hordozói. Ezt az erőt az itt elhelyezett határjelző hivatott megtestesíteni, amely a térben rejlő tisztátalanság okozta veszélyektől is megóvjá az arra járókat.²⁰

A halál mint a legsúlyosabb tisztátalanság képzete is szorosan fűződik a falu határához, ugyanis előszeretettel tanyáznak itt a holt lelkek, mint az állapotosan elhunyt nők szellemei (*ubume* 産女). Az ilyen lélek többszörösen is szennyezett, mert a terhesség és a halál jelensége összeadódva csapódik le, ezzel okozva nyugtalanságot a megtisztulásra képtelen nőnek, aki nem tud mást tenni, mint hogy a keresztutaknál elhaladóktól próbál ételt kérni a meg nem született gyermeke számára.²¹ Rosszabb esetben a határnál rejtőzködő gonoszabb lények, mint például a *hidarugami*²² ヒタル神, megszállhatják az embert, akit ekkor csillapíthatatlan éhség kerít hatalmába, majd a vérszegénységhez hasonló tünetek lépnek fel nála. Mindezt a szellemben rejlő tisztátalanság okozza, amivel megfertőzi áldozatát, így súlyosabb esetben a végtagok megbénulása, izzadás, hasi fájdalom és ájulás is jelentkezhet.²³ Ha a megszállás előrehaladottabb fázisba jut, akkor az illető az éhség hatására a leveleket és növényeket is megeszi, sőt, a tenyerére rajzolt rizs írásjegyet nyalogatva próbál táplálékhoz jutni.²⁴ Annak érdekében, hogy a *hidarugami* ne szállhassa meg őt, az arra haladó pár falatnyi ételt ajánl fel számára, illetve ügyel arra, nehogy éhesen keljen át a hágón. A *hidarugami* eredetére nézve számos elmélet látott napvilágot, de annyi bizonyos, hogy valaha egy olyan ember volt, aki természetellenes halált halt: öngyilkosságot követhetett el, esetleg éhen halt, ezért erősen tisztátalanná vált a lelke a halál utáni létben. Ráadásul a hétköznapi világ rendjéből kiszakadt személy lehetett, tehát spirituális erővel bíró utazó, koldus vagy szerzetes. Mivel nem kaphatott megfelelő végtisztességet, ezért a halál okozta tisztátalanság esetében soha nem gyengül, és nem is lesz képes elérni a megvilágosodás állapotát. Az éhség érzete a halál utáni létben megmutatkozó, általános érvényű jelenség, ugyanis az élet megszűntével minden lélek éhes lesz, ezért szükséges a buddhista rituálék keretei között végzett étel- és italfelajánlás gesztusa (*kuyō* 供養). Az éhség ugyanis a meggyengült életenergia által létrehívott, tisztátalan állapotot eredményez, ezért számos éhező szellemet (*gaki* 餓鬼) tart számon a néphagyomány. Ilyen többek között a *himojiigami* ヒモジイ神 alakja is,

²⁰ Namihira 2009: 211.

²¹ Namihira 2009: 211.

²² Az elhagyatott helyeken áldozatukra leső túlvilági lények, az *ikiaigamik* 行合神 közé tartozik.

²³ Namihira 2009: 211.

²⁴ Namihira 2009: 212.

aki szintén egy állandó éhségérettől szenvedő lény, és aki a keresztutakon, hegyi hágóknál tűnik fel, hogy egy falatnyi ételt kérjen.²⁵

A házasságtöréshez hasonló, szerelmi alapon történő, tisztátalan bűnök megtorlásának, illetve megakadályozására tett kísérleteknek és a különféle nemi betegségek esetén a gyógyulásért való fohászkodásnak a helyszíne is a faluhatár volt. Annak érdekében, hogy a férje ne csalhassa meg többé, a feleség kijárt imádkozni ide, hogy a *kamik* támogatása révén ellehetetlenítse férje szerelmi életét.²⁶ Mivel gyakran jelentek meg prostituáltak a határ közelében, így a határhelyhez erőteljes szexuális képzet is társult, amely a *dōsojin* 道祖神 alakjával szintén kapcsolatba hozható. A népszerű határvédő *kamit* ugyanis sokszor egymással ölelkező férfi-női pár alakjában örökítették meg, ami így a két világ, azaz a falun belüli tiszta és az azon kívüli tisztátalan szféra energiáinak egyesüléséből születő különleges erőt jelképezte.²⁷ Mivel a nőn és a férfin kívül nincs másnak helye a közelükben, mintegy kiszorítják az oda nem illő elemeket, távol tartják a veszélyt.²⁸ Hasonló értelmet takar az útkereszteződés két, egymást metsző szakasza is, amely így a két ellentétes energia egyesülésének a szimbóluma.²⁹

A határhely ambivalens jellegéből adódóan nem volt mindig egyértelműen tisztátalan szféra. Kezdetben tiszta tér (*hare no kūkan* ハレの空間) lehetett, amely valamilyen okból adódóan szennyezett jelleget öltött magára, a tisztaság ugyanis könnyen csaphat át tisztátalanságba, és fordítva, annak megfelelően, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az adott térnek.³⁰ Annyi azonban bizonyos, hogy ha a helyszín kiemelkedő szerepénél fogva egyszer beépül a köztudatba, akkor az mindig fennmarad, egyedül a hozzá fűződő gondolatvilág változik meg. Ez azt is jelenti, hogy az emberkéz által érintett terület semmi esetre sem válik ismét hétköznapi helyszínné, még akkor sem, ha teljesen elhanyagolják, ugyanis épp emiatt válik majd tisztátalanná. A többé már nem gondozott, elhagyatott vidéken pedig különleges és veszélyes erők jelennek meg, amelyeket minél inkább igyekeznek elkerülni a falusiak.

A faluhatár, amely a hétköznapi élettevékenység helyszínéül szolgáló belső világból nézve periférikus dimenzió, részben tiszta, részben tisztátalan térnek

²⁵ Namihira 2009: 213.

²⁶ Tanaka 1954: 23–24.

²⁷ Fukuta 1995: 50.

²⁸ Yanagita 1925: 157.

²⁹ Namihira 2009: 222.

³⁰ Namihira 2009: 224–225.

minősül. Egyszerre okozhat szennyezettséget, és nyújthat teret a purifikáció rituáléjához. Innen úzik ki a faluból a különféle szerencsétlen jelenségeket, mint ahogyan az a rizstermést károsító rovarok esetében végzett szertartás (*mushi okuri* 虫送り) során is megfigyelhető. Csakhogy ha az adott település egyszer elvégezte a tisztító rituálét, akkor a szomszédos falvak is minden esetben végrehajtották, nehogy rájuk szálljon a másik falut sújtó csapás. A saját településen kívüli falu ugyanis a másik világ részét képezte, ahonnan betegségeket okozó *kami*, *ekijin* 疫神 is érkezhetett. Járványok idején megszüntették a két település közti átjárást, így zárva ki a külvilág ártalmait. A tűzesetek után pedig senki sem hagyhatta el a falut addig, amíg az egész lakosságot meg nem tisztították a tűz okozta szennyezettségtől.³¹ Így űzték az ártalmat okozó *kamikat* faluról falura, amíg végül vissza nem tértek oda, ahonnan származtak: a hegyekbe, folyóvízbe, tengerbe, tehát a természetbe.³²

A hegy a *shugendō*³³ 修験道 irányzat gondolatiságában is szimbolikus értelmű motívum: a túlvilág, azaz a holtak lelkeinek nyughelye, ezért a falusiak sok esetben alakították ki közösségi temetőiket a falu határain túl húzódó hegyi utak mentén vagy a hegy lábánál. A kétsíros rendszer (*ryōbosei* 兩墓制) értelmében ide a holttestet temették, míg megemlékezés céljából a falu határain belül is felállítottak egy másik temetőt. A hegyi temetőt ugyanis sok esetben nem látogatták már a temetést követően, mivel tartottak a szennyezett holttesthez ragaszkodó lelkek haragjától.³⁴ Mivel a tengert is a holtak birodalmával hozták összefüggésbe, a szárazföld és a tenger közti határmezsgyén, a tengerparton szintén elhelyezhették a sírokat. Úgy tartották, hogy a tengervíz közvetítő ereje révén képes átsegíteni a lelket a túlvilágba, illetve elűzi a halál okozta tisztátalanságot.³⁵

³¹ Namihira 2009: 237.

³² Takeuchi 1960: 1430.

³³ Vallási szinkretizmuson alapuló, ezoterikus buddhista irányzat, melynek hívei a hegyek mélyén végzett aszketikus gyakorlatok révén igyekeznek elérni a megvilágosodást.

³⁴ Harumi 1977: 169–172.

³⁵ Namihira 2009: 232.

3. A falu határain belül megnyilvánuló tisztátalanság

3.1. Halál okozta szennyezettség

Bár valójában többféle típusú és különböző mértékű szennyezettség létezik, a legjelentősebbek közé tartozó, a halállal, illetve a holttesttel kapcsolatos közösségi elképzelések már a 8. század elején összeállított *Kojiki* 古事記 és a *Nihonshoki* 日本書紀 történeteiben is felbukkannak. Ezek a munkák egyértelmű bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy már az ókorban is központi kérdésnek számítottak a halál tisztátalanságával összefüggésbe hozható jelenségek, azaz a halál helyszíne, az elhunyt lelke, a temetés során használt eszközök, sőt még a hozzátartozók személye is. Habár a népi hiedelemvilágban a halálon kívül tisztátalannak minősült az ember fiziológiai adottságaihoz kötődő összes jelenség: a terhesség, a szülés, a vérzés, a betegség és a testi fogyatékoság, a testi érintkezés, illetve azok a tárgyak, amelyeket a résztvevők megérinthettek az adott esemény során, mégis a halál számított a legtisztátalanabb eseménynek.³⁶ Ha a szennyezettség a falu határain keresztül jutva gyökeret vert, akkor annak eredményeként a halálhoz hasonlatos szerencsétlenségek és különféle természeti katasztrófák üthették fel a fejüket. Tehát a falu szabályokkal működtetett belső rendjét ekkor felborította a káosz, amelynek látható bizonyítéka a hétköznapitól elütő jelenségek váratlan megnyilvánulása volt (pl. vulkán kitörése, cunami, óriási szél, hirtelen bekövetkezett halálesetek).

A szennyezettség felszámolására, illetve térnyerésének megakadályozására a kérdéses személyt és annak családját gyakran kirekesztették a közösség köreiből, miközben nagy hangsúlyt helyeztek a purifikációs célzatú rituálékra. A purifikáció (*harae* 祓え) nemcsak a népi hitvilágban, hanem a *sintó* hagyományaiban is különösen fontos tényezőnek számít, hiszen a *kamik*kal való találkozás során nélkülözhetetlen: ha elhanyagolják, akkor a *kamit* feldühíti a szennyezettség tudata, és áldás helyett ártalmat küldhet a falusiakra. A buddhista elképzelésekben is megjelenik a lélek megtisztításának gondolata, hiszen a halál pillanatában beszennyeződött lélek csak a bizonyos időközönként megtartott megemlékező szertartások és tisztító célzatú rituálék után bekövetkező bódhiszattvává válás nyomán lesz tökéletesen tiszta.³⁷ Lényegében a falusi közösség, valamint az azt alkotó családok fennmaradásának érdekében fontos, hogy megfelelően végezzék

³⁶ Namihira 1987: 66.

³⁷ Namihira 1987: 65.

az elhunyt ősökről való megemlékezési szertartásokat, máskülönben a tisztátalan lélek vést hozhat – nemcsak a leszármazottakra, hanem az egész falura.

A halál mint „fekete tisztátalanságnak” (*kuro fujō* 黒不浄) hívott jelenség a mindennapi élethelyzetektől eltérő, emiatt megkülönböztetett tudatállapotot jelöl, amelyhez vidékenként eltérő és egyben igen gazdag hiedelemvilág társul. Ha a fekete tisztátalanság felüti valahol a fejét, akkor a megszokott világrend felborul, így a halottas házban, illetve a temetés során is éppen fordítva végzik az adott tevékenységet: ilyenkor másképp szolgálják fel a temetési ételt a tálcán, a kimonót is fordítva hajtva adják a holttestre, sőt a halottas házban levő tárgyakat fejjel lefelé állítják, vagy kifordítva helyezik el.³⁸ Az irányok megfordulásával az élet hétköznapi rendjéhez tartozó jobb oldal helyett a bal oldal válik hangsúlyossá, azaz balról jobbra mutató mozdulatsorokat figyelhetünk meg. Ezzel a szimbolikus jelentőségű inverzióval olyan rituális szférát hoznak létre, amellyel jelzik az esemény különleges mivoltát, valamint azt, hogy az adott tér szoros kapcsolatban áll az elhunyttal.

A halál okozta tisztátalanság felszámolására gyakran használnak sót és vizet, amelyeket a szennyezettnek vélt terek és személyek (közvetlen hozzátartozók, temetésen résztvevők) esetében alkalmaznak. Mikor a *Nihonshokiban* Izanagi 伊弉諾 a holtak birodalmába merészkedik, hogy szülőágyon elhunyt kedvesét megpillanthassa, szembesül a fekete tisztátalansággal: tisztátalanok a holttestek, akik csillapíthatatlan éhséggel küszködnek (ezért szükséges, hogy a haláluk után rögtön ételfelajánlást kaphassanak). Izanagi végül a halál okozta szennyeződést vízzel történő tisztálkodással és átöltözéssel űzi el, így tisztítva meg magát fizikai és szellemi értelemben egyaránt.³⁹

„Izanagi no mikoto már hazaért, mikor megbánta, hogy [kedvesét] követte [a másvilágba], és így szólt: »Bár az imént nem ért veszedelem, mégiscsak egy tisztátalan helyen voltam. Megyek tehát, és lemosom a rám tapadt szennyeződést.« Ekkor a felkelő nap fényében fürdő, *Tsukushiban* található⁴⁰ tengerszorosnál levő sziget⁴¹ folyótorkolatához érve a parton megtisztította lelkét. Azért, hogy a testét is megtisztíthassa, ekképpen vélekedett magában: »A folyó felső részének sodrása túlságosan erős, míg az alsóé nagyon gyenge.«

³⁸ Namihira 1987: 66.

³⁹ Akasaka 2002: 289.

⁴⁰ A mai Kyūshū régi elnevezése.

⁴¹ A mai Hikoshima 彦島 szigetének megfelelője.

Ezzel megfürdött a kettő közötti részen. A [testéről lemosott tisztátalanságból] megszületett *kamit* elnevezte *Yasomagatsuhinak*.⁴²

伊弉諾尊、既に還りて、乃ち追ひて悔いて曰わく、「吾前に不須也凶目き汚穢き処に到る。故、吾が身の濁穢を滌ひ去てむ」とのたまひて、乃ち往きて筑紫の日向の小戸の橘の櫛原に至りまして、祓ぎ除へたまふ。遂に身の所汚を盪滌ぎたまはむとして、乃ち興言して日はく、「上瀬は是太だ疾し、下瀬は是太だ弱し」とのなまひて、更ち中瀬に濯ぎたまふ。因りて生める神を号けて八十柱津日神と日す。⁴³

Nem mellékesen, a *Nihonshoki* történetei kapcsán a halálhoz fűződő szennyezettség igen jelentős hatással bírt a kiotói császári udvarban élő nemességre is, akik a fővárost sújtó természeti katasztrófák láttán minden erejükkel igyekeztek elkerülni mindazt, ami a halálhoz köthető, miközben a vést hozó túlvilági lelkek megbékítéséért tevékenykedtek.⁴⁴

3.2. *Nők okozta szennyezettség*

A japán falvak gondolatvilágában ősi időktől fogva gyökerező elképzelés az, amely szerint a nők jelenléte veszélyesnek és károsnak minősül, ha bizonyos, tilalom alá eső helyekre teszik be a lábukat. Többek között ilyen helyszínnek számított az a munkaterület, ahol alapvetően férfiak tartózkodtak, például a halászcsonak vagy a bánya.⁴⁵ A halászcsonak esetében a halászokat védő *kami*, a *funadama* 船玉 haragját vívták volna ki, aki könnyen megirigyelhette a nők szépségét. A *funadama* alakjához nagyban hasonlít még a *hashihime* 橋姫, a hídhercegnő is, aki a számos népi legenda központi motívumaként jelentős szerepet betöltő híd közelében bukkan fel. A *hashihime* meglehetősen ambivalens lényként jelenik meg a japán régiók népmeséiben, hiszen egyfelől az adott hidat védő nőistenségként, de az irigységtől józan eszét veszített, olykor pedig a szerelmére hiába várakozó, szépséges nőként ábrázolják.⁴⁶ Mivel régebben még erősebben élt az irigy *hashihime* képe a falusiakban, ezért kialakult az a szokás, hogy a házassági ceremónia során a menet nem közelíti meg a hidat, vagy ha mindenképpen

⁴² Yasomagatsuhi 八十柱津日 a *sintó kamik* egyike, aki a természeti csapások feletti hatalommal bír, ezért gyakran intéztek hozzá félelemmel teli fohászokat.

⁴³ Akasaka 2002: 289.

⁴⁴ Namihira 1987: 67.

⁴⁵ Namihira 1987: 68.

⁴⁶ Yanagita 1962: 228.

szükséges átkelni a folyón, akkor csakis a híd alatt, egy csónakon keresztül teszik meg, máskülönben az örömteli esemény miatt kivívnák a hídhercegnő haragját.

Másfelől azonban a nők, fiziológiai felépítésük révén, a fizikai formában is megnyilvánuló tisztátalanság, azaz a vér forrásai is lehetnek (*aka fujō* 赤不浄), ezért nem mászhatták meg a szent hegyeket, de kiszorultak a *sintō* rituálék végzésének lehetőségéből is. Sőt, a *Meiji*-kor első feléig (19. század vége) számos part menti halászfaluban élt a szokás, hogy a falusi épületektől távol álló, jól látható módon elkülönített kunyhóba (*ubuya* 産屋) száműzték őket a szülés vagy a havi vérzés idejére.⁴⁷ Mivel a kunyhó egy olyan tisztátalan szférába tartozott, amely kívül esett a falu hétköznapi szféráján, így ide a férfiak – saját biztonságuk érdekében – nem léphettek be. Megjegyzendő, hogy habár a középkor során az uralkodó *bushi* réteg hatására a nép körében is fokozatosan kezdtek háttérbe szorulni a nők a férfiakkal szemben, a központi hatalomtól távol eső szigeteken mindentől függetlenül minősítették a vért, emiatt pedig a nőket tisztátalannak.⁴⁸

3.3. *Bűn okozta szennyezettség*

A *Kojiki* és a *Nihonshoki* leírásainak értelmében két csoportba sorolható bűnök léteznek: az égi büntettek (*amatsu tsumi* 天津罪) és a földiek (*kunitsu tsumi* 国津罪), amelyek elkövetése tisztátalanságot eredményez, s ez nemcsak az elkövetőt, hanem annak családját is komolyan érintheti.⁴⁹ Nem véletlen, hogy az Edo-kor (1603–1868) során elfogott bűnözők tisztátalannak vélt rabkötele (*fujō nawa* 不浄縄) körül is legendák keringtek, sőt még a velük érintkező büntetés-végrehajtót is szennyezett személynek tartották. Azaz nem csupán a bűn, hanem maga a megtorlás is a halál okozta szennyezettséghez hasonló megítélés alá esett.

A bűn az emberi világ működésében súlyos zavart kelt, amely hosszú távon a természet működésében is kifejti negatív hatását. Aki tehát a bűn elkövetésével megzavarja a közösség rendjét, és vészt hoz ezzel a falura, az tisztátalan személy, akinek büntették a családi regiszterben (*koseki* 戸籍) piros tussal tették jól láthatóvá. Ekképpen az elkövető és családja gyakran vált a közösségi bántalmazások és kiközösítések áldozatává, így lehetetlenült el életük az adott falun belül.

⁴⁷ Namihira 1987: 68.

⁴⁸ Namihira 1987: 68–69.

⁴⁹ Namihira 1987: 69.

3.4. Betegség okozta szennyezettség

A betegség minden esetben a falun kívüli világból érkező, okkal történő büntetés fizikai formájú megnyilvánulása, amely egy előírás vagy tabu megszegése miatt, esetenként pedig nyugtalan túlvilági lelkek tevékenységének következtében alakulhat ki. A nagyobb kiterjedésű járványok háttérében a betegséget okozó *kami* rosszindulata vagy egy *goryō*⁵⁰ 御霊, azaz bosszúszomjas lélek állhat, így az általuk terjesztett tisztátalanság felszámolására számtalan purifikációs rituálé honosodott meg: a gondot okozó démont tárgyakba száműzik, amelyeket elhajigálnak, elégetnek vagy vízbe dobnak.⁵¹

A betegségek terjesztésével kapcsolatba hozható a híres félszemű lény, az *okoto-sama*⁵² オコト様 alakja, aki az évszakok váltakozásakor látogat el a falvakba. Ahol az *okoto-sama* piszkos házat talál, ott mindenkit megbetegít, ezért az új évszak beköszöntével közösségi szintű nagytakarítást végeznek. Mivel a térben és időben húzódozó, látható és láthatatlan határpontok átlépése önmagában is tisztátalan tettnek minősül, így az *okoto-sama* többszörösen is szennyezett: nemcsak hogy testi fogyatékossgal bír, hanem a faluhatáron átlépve, az évszakváltás pillanatában érkezik az emberi világba, ezért alakja nagy félelmet kelt. Egyedül az segíthet, ha az eresz alá kosarat függesztenek fel: mivel a kosárnak több szeme van, ezért nem merészkedik be a házba.⁵³ Ekképpen a betegség (pl. kolera), a testi fogyatékossg és a bőrproblémák mindenféle formája (isteni büntetésként) a tisztátalanság egyértelmű jele volt, így nem meglepő, ha a beteget és annak hozzátartozóit kirekesztette a közösség. A betegség ugyanis nem csupán egyéni szinten okozhatott veszedelmet, hanem könnyen felbomlaszthatta a falu belső világát is, ezért fontos volt megakadályozni, hogy a külvilágból bejuthasson a faluba.

⁵⁰ A *sintó* gondolatvilágban gyökerező, különféle természeti csapásokat, járványokat előidéző, nagyhatalmú lélek.

⁵¹ Namihira 1987:70.

⁵² Elsősorban Kantó északi részén, Tōhoku és Hokuriku régiók népi hiedelemvilágában tűnik fel.

⁵³ Namihira 1987: 70.

Összefoglalás

A faluhatár tisztátalan tér, amelynek átlépése önmagában is szennyezettséget eredményez, ezért fontos a purifikációs rituálék végzése és a tabuk szigorú betartása. Mindazok, akik a határon túlról érkeznek, veszélyesek, mert közvetítésükkel könnyen bejuthatnak a faluba a tisztátalanságot terjesztő, ártó szándékú *kamik* és démonok. Ha a falun belül felütötte a fejét a szennyezettség, akkor annak jeleként felborul a természet, ezzel együtt a közösség rendje: bűnözés, betegség, vér és halál, esetenként pedig természeti csapások sújtják a falut. Emiatt a tisztátalanságtól való félelem okozta elhatárolódási szándék azokkal szemben volt erős, akik a hétköznapi világ rendjébe nem illettek bele, azaz akikről azt feltételezték, hogy a közösség értékrendjének, szokásainak ellentmondó cselekedeteket hajtottak végre, amivel kivívták a *kamik* haragját. Emiatt nemcsak a faluhatáron túlról érkezőkkel, hanem adott esetben a közösség tagjaival szemben is megszokott és elfogadott jelenség volt a diszkrimináció büntetésként való gyakorlása.

Tisztázandó kérdés, hogy a falusi közösségből történő kirekesztés folyamata milyen fokozatok és módszerek szerint történt, illetve hogy a mai japán társadalomban megmutatkozó, belső és külső (*uchi-soto* 内外) körökre oszló csoporttudatosság kapcsán miként mutatható ki az elhatárolódás igénye, így ennek megértéséhez további kutatások szükségesek a témában.

Hivatkozott szakirodalom

Akasaka Norio 赤坂 憲雄 2002. *Kyōkai no hassei* 境界の発生 [A határ megjelenése]. Tokió: Kōdansha Gakujutsu Bunko.

Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger: an Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.

Fukuta Ajio 福田 アジオ 1995. „Minzoku no botai toshite no mura 民俗の母体としての村 [A néphagyományok szülőanyja, a falu].” In: Tsuboi Hirofumi (ed.) 坪井 洋文 *Mura to murabito – kyōdōtai no seikatsu to girei* 村と村人共同体の生活と儀礼 [A falu és a falusiak — közösségi élet és szokásrendszer]. Tokió: Shōgakukan, 33–82.

- Harumi Befu 栗田 靖之 1977. *Nihon: bunka jinrui gaku-teki nyūmon* 日本: 文化人類学的入門 [Japán: bevezetés a kulturális antropológiába]. Tokió: Shakai Shisōsha.
- Namihira Emiko 1987. „Pollution in Folk Belief System.” *Current Anthropology* 28.4: 65–74.
- Namihira Emiko 波平 恵美子 2009. *Kegare ケガレ* [Szennyezettség]. Tokió: Kōdansha Gakujutsu Bunko.
- Takeuchi Toshimi 竹内 利美 1960. „Mushi okuri むしおくり [Bogárúzás].” In: *Nihon Minzoku Gakkyōkai* 日本民族協学会 (ed.) *Nihon Shakai Minzoku Jiten 4*. 日本社会民俗辞典 4. [Japán társadalom-néprajzi szótár 4.] Tokió: Seibundō Shinkōsha, 1425–1442.
- Tanaka Shigeo 田中 重雄 1954. „Yotsu tsuji no jujutsu 四ッ辻の呪術 [A négyes útkereszteződések mágiája].” *Minkan Denshō* 民間伝承 18.1: 23–24.
- Yanagita Kunio 柳田 國男 1925. „Hidarugami no koto ひだる神のこと [Hidarugami].” *Minzoku* 民族 1.1: 157–159.
- Yanagita Kunio 柳田 國男 1962. „Hitome kozō sono ta 一目小僧その他 [A félszemű gyerek és más történetek].” In: *Teihon Yanagita Kunio shū* 5. 定本柳田國男集 5. [Yanagita Kunio végső gyűjteménye 5.] Tokió: Chikuma Shobō, 111–340.
- Yokoi Kiyoshi 横井 清 1975. *Chūsei minshū no seikatsu bunka* 中世民衆の生活文化 [A középkori nép életének kultúrája]. Tokió: Tōkyō Daigaku Shuppankai.
- Yoshida Teigo 吉田 禎吾 1977. „Yoso mono, raihōsha no kannen よそ者・来訪者の観念 [Az idegenek és a látogatók elmélete].” In: Umesao Tadao 梅棹忠夫 (ed.) *Kōza hikaku bunka* 6. 講座比較文化 6. [Interkulturális előadások 6.] Tokió: Kenkyūsha, 398–413.